

Kroupa, Jiří

"... Alle Heüser als ain Corpus gedachtes unsers Fürstenthums ganz steiff beysamben verbleiben" : dietrichsteinské paláce v českých zemích v 17. a 18. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná. 1998, vol. 47, iss. F42, pp. [27]-49

ISBN 80-210-2009-1

ISSN 1211-7390

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110948>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ KROUPA

**„... ALLE HEÜSER ALS AIN CORPUS GEDACHTES UNSERS
FÜRSTENTHUMS GANZ STEIFF BEYSAMBEN VERBLEIBEN“.**

Dietrichsteinské paláce v českých zemích v 17. a 18. století.

Roku 1634 sepsal olomoucký biskup a kardinál František kníže z Dietrichsteina svou závěť, v níž ustavil „dietrichsteinské knížectví“ ve formě knížecího fideikomisu. Vtělil do něj všechna svá vlastní i získaná panství na jižní, severní a západní Moravě. Součástí tohoto svěřenectví se staly i městské domy zakoupené v předních moravských městech.¹ V závěti jsou tyto domy jmenovány v následujícím pořadí, které nepochybně odráželo i jejich společenský význam: Olomouc, Brno, Znojmo a Jihlava. Vedle nich vlastnil kardinál ještě dům v Praze a ve Vídni. Jak vyplývá ze znění závěti, František z Dietrichsteina považoval všechny domy za nedílnou součást rodového fideikomisu a vybízel své nástupce k jejich udržování. Přitom při jejich nákupu sledoval zcela zřejmou politiku: a) skupoval totiž vždy skupinu starších domů, které chtěl přebudovat v symbol nové knížecí moci v uvedeném městě; b) tento symbol se měl přitom nacházet vždy na významném náměstí nebo na jiném významnějším městském místě. Za kardinálova života se ovšem přirozeně nepodařilo všechny dietrichsteinské domy nově zmodernizovat. Zůstalo tedy na jeho dědicích, jak dále tento fideikomisní majetek zhodnotí. Pro ně však nebyla právě tato pasáž závěti příliš příznivá. V průběhu doby se totiž význam jednotlivých domů měnil a větší část z nich posléze sloužila pouze k pronájmu. Přesto však čas od času přece jen docházelo k projektům jejich přestavby podle prvotní vůle zakladatele slávy rodu.

Uměleckohistoricky je problém dietrichsteinských paláců poměrně málo zpracován. Důvodem pro to jsou přinejmenším dvě skutečnosti. Jedním z hlavních důvodů zde bude nepochybně to, že v důsledku zániku dietrichsteinského vlastnictví, ztratily rodové paláce ve městech svou původní funkci a prakticky

¹ Kardinálova závěť je otištěna Christianem d'Elvertem in: *Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn IX*, 1856, s. 411–424.

všechny byly ve druhé polovině 19. století (případně později) zásadně přestavěny. Současně však je třeba upřímně podotknout, že dietrichsteinské domy nepatřily právě mezi umělecko-historicky výraznější architektonické činy. Podle závěti zřizovatele „knížectví“ sice musely zůstat součástí světenectví, ale jen pozvolna a jen v určitých dobách se vládnoucí knížata pokusila projektem jejich úprav dosáhnout onu původně zamýšlenou vnějškovou reprezentaci rodu ve významném městě. Především se tak stalo v brněnském případě, kdy význam projektů přestavby spočívá v nově odhaleném dějinném okamžiku pronikání francouzského vkusu ve střední Evropě. Proto dochází k tomu, že jedinou cestou k osvětlení stavebních dějin dietrichsteinských městských paláců může být pro nás pouze umělecko-historická rekonstrukce. I ta má však svůj zřetelný význam. V dějinách umění nám jde totiž především o „rekonstrukci“ dějinnosti uměleckého díla a proto se vždy musíme zabývat také těmi uměleckými projevy, které již dnes neexistují.

Jak je známo, mecenášské role knížecího rodu Dietrichsteinů a jejich významu pro dějiny umění na Moravě se několikrát ve svých výzkumech dotkl brněnský historik barokní architektury Václav Richter. Nestalo se tak vůbec náhodou. Vždyť rod Dietrichsteinů patřil nesporně mezi nejvýznamnější aristokratické rody pobělohorského období na Moravě. Vlastnil zde po knížatech z Liechtensteina druhý největší pozemkový majetek. Ovšem nejen tento majetek, rovněž jednotlivé osoby z dietrichsteinského rodu činí z příslušníků erbu dvojice zakřivených vinařských nožů významný faktor v dějinách Moravy 17. a 18. století. Od počátku byli Dietrichsteinové především důležitým prvkem, který prostředkoval úzké spojení mezi habsburským dvorem ve Vídni a provinční Moravou. Zatímco však ještě vzdělaný zakladatel slávy rodu a přítel císaře Maxmilána I. Zikmund z Dietrichsteina se zmiňoval o svých předcích jako pouze o chudých šlechticích², vlastním zakladatelem dietrichsteinské moci na Moravě a oporou katolických Habsburků se stal František kníže z Dietrichsteina, jenž vybudoval na Moravě mocnou základnu celého rodového bohatství a jeho nástupci právě zde vytvořili kulturní a společenské centrum. V umělecko-historické literatuře máme však po ruce dosud pouze ty údaje, které Václav Richter soustředil při excerptech z fondu hlavní registratury moravských Dietrichsteinů v Mikulově.³ Zřejmě však tehdy neměl přístup k celému fondu, neboť publikoval pouze excerpta účetního materiálu a nevěnoval pozornost nepoměrně rozsáhlejšímu množství fascikulů se smlouvami, doklady a korespondencí, které dohromady významně osvětlují dietrichsteinský umělecký mecenát v 17.-19. století. Tak se rovněž stalo, že rozsáhle zamýšlená monografie o dějinách města Mikulova, kdy Václav Richter vedl kolektiv autorů, zůstala prakticky pouze jen zárodečným torzem. Diskrepance mezi zralými úvodními pasážemi z oblasti filozofie dějin umění a strohým výčtem pouhé faktografie účtů je zde totiž velmi nápad-

² Konrad von Moltke, *Siegmond von Dietrichstein. Die Anfänge ständischer Institutionen und das Eindringen des Protestantismus in die Steiermark zur Zeit Maximilians I. und Ferdinands I.* Göttingen 1970.

³ Václav Richter, Excerpta z dietrichsteinského mikulovského archívu. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* (dále jen SPFFBU) F 11, 1967, s. 89–107; F 12, 1968, s. 105–117.

ná.⁴ Václav Richter ovšem své zkušenosti z dietrichsteinského archivu již dříve používal při svých filozofických a metodologických úvahách a lze předpokládat, že jeho excerpta měla zjevně pouze zahájit průzkum celého tohoto materiálu, jenž by posléze vedl ke skutečné syntéze o Mikulově jako jednom z uměleckohistorických center Moravy. Richterova práce zůstala opuštěna i jeho žáky. V brněnském Seminárii dějin umění se však snažíme v současnosti na tento poslední Richterův významný projekt navázat. Děje se tak zadáváním ročníkových (bakalářských) a diplomových prací, avšak především vlastní výzkumnou prací Semináře dějin umění. Předkládaná studie má v tomto smyslu pochopitelně zpočátku charakter v prvé řadě obdobně materiálový. Zabývá se především zhodnocením archivních dokladů k dietrichsteinským domům na Moravě a v Praze. Některé z nich byly již známé, jiné představujeme poprvé. Otázkou pro nás však především bude, do jaké míry byl v rodové tradici ctěn kardinálův požadavek udržovat skupinu svých domů jako nedílný celek reprezentace „dietrichsteinského knížectví“. Od takto orientovaného, obnoveného průzkumu různorodého materiálu bychom se do budoucna měli dostat ke skutečně nové, moderní syntéze o mikulovských Dietrichsteinech.

1. Stavitelé a architekti

Jak se zdá z dosud známých pramenů, nesetkáme se zjevně u Dietrichsteinů z počátku na jejich dvoře s funkcí „dvorského stavitele“, jako to můžeme vidět např. u Liechtensteinů v téže době.⁵ Dokonce ani nejvýznamnější člen rodu v pozdním 17. století, kníže Ferdinand, neměl „svého stavitele“, i když ve Vídni platil za jednoho z podporovatelů nastupujícího Johanna Bernharda Fischera z Erlachu. On i jeho synové se obraceli spíše na „umělecké poradce a ikonology“ (jakým byl např. francouzský zahradní architekt Jean Trehet), případně na členy vídeňského zednického cechu. Richterova poněkud ironická připomínka, že rozdíl mezi oběma bratry knížetem Leopoldem a jeho nástupcem Valterem Františkem Xaverem spočívá v tom, že první objednával projekty u Domenica Martinelliho a Johanna Bernarda Fischera z Erlachu, zatímco druhý se „přiznačně spokojil pouze se zednickým mistrem Oedtlem“, je totiž jen zbožným přáním svého autora.⁶ Ve skutečnosti totiž již od počátku 18. století pracoval Christian Alexander Oedtl u Dietrichsteinů v jistém slova smyslu jako jejich „dvorský stavitel“. Přátelský vztah Leopolda knížete z Dietrichsteina k zednickému mistru Christianovi je zcela dobře patrný ze znění listu, který *dem Herrn Mayster Christian, Maurer Maister in Wien* napsal kníže roku 1700 z Benátek:⁷

4 Václav Richter (et alii), *Mikulov*. Brno 1971.

5 Jiří Kroupa, Zámek Valtice v baroku — corrigenda k jedné studii. *Jižní Morava* (v tisku).

6 Václav Richter (cit. v pozn. 2).

7 Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově*, kart. 9: (*Haus in Laxenburg*) s dopisem Žabskému, 13. března 1739, aby prohlédl archiv kvůli nevyřízeným pohledávkám za rok 1701 a 1704.

Mein lieber Maister Christian,

Ich hoffe das mein laxenburger gebay schon weit angehoben sei, und wie vor meiner Abreiss oben den Saal mit einer Logi wie in meinem franzesischen Stich zu finden. Nun es miteinander abgeredet, dass ich es gern also hatte, so seynd alles es hier zu Venedig noch passen, alles Inneres in denen und jenen Gebey die gleiche gelegen, habe die Opera Paladi wie andere hübsche Sachen erkaufet.

Und verlasse mich völlig das mein Gebey schon angehoben sein wird, schreibe es hejnt wiederum meinem Secretari und befehle ihme, dass ich kein Entschuldigung annehmen werde, wo ihnen er in geringsten Verhindernuß nachdenket, und a conto des Maister Christian was er verlangen wird erschaffen lassen sollte. Der Hofmeister auch sich unterreden, dass das übrigen Befehlen wir ihm schriftlich hinterlassen worden, damit das Haus fertig werden aus willen und auf das Jahr

Wenedig 8. April 1700

Leopold fürst von Dietrichstein

Obsah dopisu ukazuje knížecí osobní zaintereso vanost na projektu interiéru nově stavěného letohrádku. Týká se totiž výstavby dietrichsteinského letohrádku v Laxenburgu, jehož stavební dějiny byly již zveřejněny na jiném místě.⁸ Smlouva na stavbu byla s Oedtlem sjednána ovšem teprve v lednu 1701, ačkoli už v onom v dopise zmiňovaném dubnu 1700 objednal Oedtl cihly na staveniště budoucího letohrádku. Roku 1707 byl již letohrádek z větší části dostavěn. S Dietrichsteiny zůstal Oedtl ve spojení i posléze. O něco málo let později, roku 1704, stavěl totiž zednický mistr v dietrichsteinské zahradě v Rossau nové konírny. Zda byl však rovněž on (případně Jean Trehet?) autorem nového Dietrichsteinského zahradního paláce na Währinger Strasse, jenž je dnes skryt v Kochově neoklasicistní přestavbě z roku 1839, však dosud žel nevíme. Christian Alexander Oedtl (1654–1731) pracoval pro knížecí rod i nadále za panování Valtra Františka Xavera z Dietrichsteina. Byl totiž pověřen jednou ze svých důležitých staveb a to radikální přestavbou knížecího rezidenčního sídla v Mikulově v letech 1719–1723. Vedle dalších, menších staveb na dietrichsteinských panstvích získal dosti významné finanční částky za interiérové úpravy v Dietrichsteinském paláci ve Vídni na Herrengasse ve 20. letech 18. století.

Od počátku 30. let 18. století je však z archivních dokladů patrné, že mecenášství Valtera Františka Xavera (zjevně skutečně z finančních důvodů, jak předpokládal Václav Richter) rapidně pokleslo. Stavebními pracemi byli stále častěji pověřováni místní zedničtí mistři, v Mikulově pracoval Ignác Krawaný (Gravani) v zámecké knihovně, na brněnských objektech Mořic Grimm. Ani zamýšlený nákup a přestavba pražských paláců nebyly tehdy realizovány. K zásadnější změně v dietrichsteinském stavitelství došlo poté teprve po smrti vládnoucího knížete na konci roku 1738. Do služeb Dietrichsteinů se tehdy totiž dostává Ludwig Sebastian Kaltner, opět původně vídeňský zednický mistr, jenž vykonává funkci stavebního dozoru na dietrichsteinských panstvích zejména v letech 1739–1741. Jak si ještě ukážeme, musíme s jeho osobou počítat mno-

⁸ Jiří Kroupa, Zu Christian Alexander Oedtl's Tätigkeit für die Fürsten Dietrichstein. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XXXIV, 1981, s. 168–173.

hem vážněji než tomu bylo dosud jako se stavitelem, vyškoleným ve francouzské inženýrské tradici. Právě tato „rokokově klasicistní“ tradice poskytla Dietrichsteinům základní charakteristický modus pro celou jejich stavební činnost v dalším 18. století. Kaltnerovu osobnost bude nutné asi dát blíže do souvislosti s novým dvorským architektem a inženýrem na brněnsko-mikulovském dvoře. Nejznámější osobností 18. století na Moravě se totiž stal dietrichsteinský architekt František Antonín Grimm (1712–1784). I když je jeho tvorba již poměrně důkladně známa, bude nutné znovu promyslet zejména jeho počáteční činnost. U ní jsem si uvědomoval již dříve, že tak trochu stojí v protikladu s jeho pozdější tvorbou pro Dietrichsteiny na konci 40. let. Domníval jsem se však dosud, že jeho určité kolísání bylo způsobeno rozdílnými vlivy vídeňského architektonického prostředí před jeho cestou do Říma, Bologně a Paříže. Na základě nových pramenů (v nichž — NB! není František Antonín Grimm zmiňován!) bude asi nutné pokusit se nově interpretovat počátky onoho „francouzského modu“ na Moravě, které jsem ostatně již naznačil ve svém habilitačním spisu.⁹

František Antonín Grimm působil na dietrichsteinském dvoře přibližně do druhé poloviny 60. let 18. století. Tehdy byl vystřídán při rekonstrukci správy dietrichsteinského majetku mladším inženýrem Karlem Janem Hromádkem. Hromádkovo datum narození dosud neznáme (patrně však pocházel z Prostějova). Jednou z jeho prvních prací byl projekt novostavby zchátralého chrámu v Nikolčicích z roku 1767. Od té doby se Karel Jan Hromádka objevuje jako dvorský inženýr a architekt na všech významnějších stavbách Dietrichsteinů — ať již sakrálních či profánních — prakticky až do své smrti roku 1805. Z jeho pozůstalosti se přitom dozvíme, že zemřel značně zámožný, což by svědčilo rovněž o jeho významné projekční a poradenské angažovanosti na vrchnostenských stavbách.¹⁰ Stylová charakteristika jeho tvorby byla ovšem dosud pouze naznačována a čeká na své zevrubnější objasnění. Hromádka vyšel — jak se zdá — z podobného inženýrského prostředí jako dříve František Antonín Grimm, ale přecházel spíše k více rokokově podbarvenému stylu, který je velmi zřetelný ku příkladu na jeho projektu Dietrichsteinského paláce v Jihlavě. V době Hromádkovy smrti na počátku 19. století bylo ovšem dietrichsteinské hospodářství v kritickém stavu, způsobené do značné míry duševní chorobou vládnoucího knížete. Spravoval je tehdy významný osvícenec a národohospodář, hospodářský rada Andreas Karl Hitschmann spolu s tehdy ještě nevládnoucím Františkem Josefem z Dietrichsteina. Ten se stal v oblasti architektury ve vídeňském prostředí zastáncem nového, moderního neoklasicismu porýnského (tj. původně

⁹ Jiří Kroupa, „*Lieu de plaisance*“ a barokní Morava [habilitační spis]. Brno 1994. Ke Kupaťovicím srov. Jiří Kroupa, Kupaťovický dvůr jako typ „*maison de plaisance*“. *SPFFBU F* 37–39, 1993–1995, s. 105–123.

¹⁰ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Dietrichštejnů v Mikulově*, kart. 1327: Karel Hromádka zemřel 9. července 1805 v Mikulově. Jeho pozůstalost činila 35 099 fl. 17 xr. a měla být rozdělena mezi jeho přibuzné, z nichž jsou jmenováni: sestra Susanna (*verehelichte Thomas Czwrzek in Neustadt*) a děti po zemřelém bratru Františkovi (*Marianna verehlichte Mathias Melisek in Prossnitz, Rosalia verehlichte Kajetan Abrahamek in Prossnitz, Barbara verehlichte Stoklas in Prossnitz, Jakob Hromatko Färber in Kremsier, Viktoria verehlichte Rostratschitz in Ingrowitz*).

opět rokokově-klasicistního) ražení a získal roku 1807 jako svého architekta mladého Josefa Esche (1784–1854). Esch spolupracoval již ve Vídni s Charlesem Moreau a získal si právě u vídeňského dvora jistou proslulost. U Dietrichsteinů si Josef Esch získal jméno rovněž jako architekt a záhy, roku 1811, odešel do Čech projektovat budovy významných západočeských lázní. Posléze se roku 1836 vrátil na Moravu a stal se stavebním ředitelem v Brně. Jeho nástupci u Dietrichsteinů tento rokokově-klasicistně podbarvený neoklasicismus transformovali do neoklasicismu první poloviny 19. století: Johann Töndl (od roku 1822) a Heinrich Koch.¹¹ Avšak to je v dějinách dietrichsteinského mecenášství již odlišná kapitola.

Jmenovaní stavitelé se podíleli na výstavbě „dietrichsteinského knížectví“ v průběhu celého námi uváděného období. Při konkrétních úpravách dietrichsteinských domů se však objevují v této době i jména dalších zednických mistrů. Bylo to zjevně dáno rozdílným významem jednotlivých paláců. V pobělohorské době a zejména od přelomu 17. a 18. století se především zvyšoval význam hlavního města Brna a vládnoucí členové rodu začali mít současně menší zájem o domy v jiných městech. Tato skutečnost se začala projevovat ostatně již ke konci kardinálova života. Dietrichsteinský dům ve Znojmě např. nevyhovoval požadavkům závěti a tak kardinálův nástupce Maxmilián z Dietrichsteina zakoupil již 5. června 1649 dům další, od Erasma Warassina za 1 200 fl. Od té doby však o znojemském domu nemáme v pramenech hlavní pokladny v Mikulově žádné zprávy, které by svědčily o jeho možném významu a větších opravách na něm provedeným. Naopak se Dietrichsteinové důkladněji zakupovali v hlavním městě Moravy, v Brně, kde vedle majorátního paláce získali na konci 17. století tři další domy.

2. Brno, majorátní palác (obr. 1–3)

Brněnský majorátní palác si vybudoval kardinál František z Dietrichsteina v těsné blízkosti rezidence olomouckých biskupů na místě pěti městských domů v letech 1613–1618. Stylově měl v té době zřejmě blíže k pražské rudolfínské architektuře než k dodnes uváděnému autorství Giovanni Giacoma Tencally.¹² Poměrně bohatý materiál k dějinám Dietrichsteinského paláce ovšem zpřístupňují na jiném místě.¹³ Zde se mohu omezit pouze na stručné shrnutí a v souvislosti se zájmem o dietrichsteinské městské stavitelství v 18. století se budeme věnovat zejména hlavní úpravě z let 1740 a 1741. V listopadu 1738 zemřel

¹¹ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově*, kart. 165: *Instruktion für den Architekten Joseph Esch*, 22. března 1807; totéž 28. července 1822 pro architekta Johanna Töndla. Eschovi již dříve připsal Miloš Stehlík projekt na stavbu zámku v Boskovicích pro dietrichsteinskou sekundogenituru (1819–1826). Toto připsání však bude ještě třeba přezkoumat.

¹² Václav Richter, *Neue Zuschreibungen in der Barockarchitektur Mährens*. SPFFBU F 12, 1968, s. 49–57 (zde uvedena starší literatura).

¹³ Jiří Kroupa, *Dietrichsteinský palác v Brně a Ludwig Sebastian Kaltner*. *Umění XLVI*, 1998 (v tisku).

Valter František Xaver kníže z Dietrichsteina, jenž v té době vlastnil kardinálský dům a dva menší domy na rohu Židovské a Josefské ulice poblíž františkánského kláštera. Dietrichsteinský majetek byl podle jeho poslední vůle rozdělen na majorátní část, kterou zdědil významný dvořan z okruhu blízkému mladé královně Marii Terezii, Karel Maxmilián kníže z Dietrichsteina, a část sekundo-geniturní, hraběcí, kterou obdržel jeho mladší syn Jan Leopold z Dietrichsteina. Pro dějiny umění na Moravě je nápadné, že oba mladí Dietrichsteinové zahajují svůj nástup významnými objednavatelskými činy. Hrabě Leopold z Dietrichsteina se rozhodl téměř okamžitě na přelomu roku 1738 a 1739 přestavět svůj menší Dietrichsteinský palác na brněnské Židovské ulici ve svou rezidenci, Karel Maxmilián z Dietrichsteina zprvu nově „definuje“ uměleckou úlohu pro svůj letohrádek a současně sídlo inspektora dietrichsteinského majetku v Kupařovicích.¹⁴ Obě tyto stavby jsou pro dějiny barokní architektury na Moravě nesporně významné svým nápadným, francouzským rokokově-klasicistním přístupem k řešení architektonické formy městského paláce a letohrádku.

Karel Maximilián kníže z Dietrichsteina nezůstal pouze u venkovské stavby a rozhodl se úpravou majorátního paláce na Zelném trhu zvýšit prestiž svou i svého rodu. Není proto asi nic překvapivého, jestliže se mladý kníže tázal na konci roku 1739 svého inspektora s netrpělivostí na to, jak pokračují stavební práce na stavbě dvora v Kupařovicích. Ještě jednou potom na přelomu 1739 a 1740 upomíná rychlou dostavbu kupařovického zámku a 3. ledna 1740 odesílá do Brna stavitele Ludwiga Sebastiana Kaltnera, aby zahájil přípravu na přestavbu zdejšího fideikomisního paláce. Při té příležitosti poznamenává, že v Brně bude vystavěno obydlí šéfa rodu a jeho manželky (... *eine Wohnung des Chefs und der Fürstin auf künftigen weiter veranstalten werden* ...). Obsahem této věty se zabývám na jiném místě. Zde pouze podotýkám, že v oné větě se skrývá nově formulovaná umělecká úloha, kterou projektant musel řešit. Nový palác měl být především symbolem v duchu původní představy kardinála Františka z Dietrichsteina. Měl se stát symbolem fideikomisního paláce „dietrichsteinského knížectví“ na Moravě v jejím hlavním městě. Od takto stanovené stavební a umělecké úlohy se odvíjí řada formálních rysů palácové stavby, které byly dosud v moravské historiografii umění nevysvětleny. Fasáda — zejména její zvláštní barevnost a formální detaily — a současně ostentativní významovost portálu korunovaného původně mohutným rodovým erbem, to vše úzce souviselo s touto novou definicí stavební úlohy.

Přestavba paláce uprostřed největšího městského náměstí znamenala však i organizační oříšek. Dietrichsteinský inspektor Josef Žabský v jedné ze svých relací uvedl, že organizace i cena jsou vyšší než obvykle, neboť se nejedná ani tak o zcela novou stavbu, jako spíše o důkladnou přestavbu. Na druhé straně však právě díky této nutnosti koordinace všech lidí, kteří se na přestavbě podíleli, máme zachován prvotřídní pramen — zprávy a korespondenci o stavbě, kterou si vyměňoval Karel Maxmilián kníže z Dietrichsteina se svými správci (*Correspondenz wegen des in Brünn zu Bauen kommenden Fideicomiss-Haus*

¹⁴ J. Kroupa 1993–1995 (cit. v pozn. 9), s. 105–123.

mit dem Schabský und Brünnnerischen Hausverwalter Warmuschka). Dietrichsteinský archivář (a pozdější hlavní hospodářský inspektor u Dietrichsteinů) Josef Žabský zahájil svou korespondenci 14. ledna 1740. Jemu vděčíme za údaje týkající se architekta Ludwiga Sebastiana Kaltnera, se kterým jednal. Stavbu prováděl kníže Karel Maxmilián ve vlastní režii, proto se na ní objevovali vrchnostenszí mistři z Dolních Kounic, zedník Václav Krawaný (Gravani, Krawonia) a tesař Václav Haška. Týdenní výkazy podepisovali zednický polír Adam Sturmberger a tesařský polír Drober. Poměrně značné množství cihel dodával měšťanský zednický mistr brněnského cechu Jan Jiří Lää. Jak lze z vyúčtování vysledovat, od ledna do listopadu roku 1740 proběhla hlavní výstavba hrubé stavby (výdaje činily kolem 13 200 fl.). Poté v zimě došlo ke stavební přestávce a na stavbě se stavělo opět v měsících květnu až listopadu 1741, kdy byla prostavěna již celkově menší suma 5 300 fl. V této době se především pokrývala střecha a dokončoval se portál s fasádou. Kamenické práce zde zhotovil brněnský kamenický mistr Jan Stránský, štukatérské práce na fasádě sochař Jan Jiří Schauberger, štafíreské a pozlacovačské práce na portále malíř Václav Weintritt a celá stavba byla dokončena vydlážděním prostoru ve vstupním vestibulu a před palácem, kam posléze zasadil měšťanský dlaždičský mistr Jan Josef Stangl sedm kamenů-patníků.

Projektantskou stránku paláce měl na starost archivář a pozdější inspektor dietrichsteinských panství Josef Žabský, jenž ve své korespondenci jmenuje jako autora výkresů a hlavního poradce při stavbě Ludwiga Sebastiana Kaltnera. „Architekt Kaltner“ nebyl na stavbě přítomen stále, nemůže být však pochyb o jeho roli: přiváží plány, vyměřuje nové obytné místnosti pro knížete a kněžnu, rozhoduje o podobě kamenného schodiště, přiváží model dřevěného táflování a oken, domlouvá na místě jejich změny, apod. Z dopisů lze nakonec vyčíst i hlavní úkoly přestavby, které analyzuji na jiném místě:

- a) vytvoření dvou bytů pro kněžnu a knížete (celkem šest pokojů) kolem nového hlavního sálu a dvojí schodiště do těchto bytů;
- b) nový portál a fasáda na vnějšku paláce;
- c) vybudování nového křídla nad kočárovnu a stájemi.

Realizování těchto úkolů zřejmě prošlo přinejmenším dvěma projekčními stadii. Především máme v tzv. Grimmově sbírce plánů v Moravské galerii v Brně zachovány dva půdorysy Dietrichsteinského paláce.¹⁵ Ukazují zcela symptomatically půdorys přízemí a prvního patra. Co je však na nich pozoruhodné, je ta skutečnost, že ukazují mnohem rozsáhlejší způsob přestavby, než který byl ve skutečnosti proveden. Dostavěno zde není pouze křídlo vlevo nad konírnami, ale bylo projektováno zcela nové spojovací křídlo v zadní části paláce proti petrovskému kopci. Toto křídlo bylo posunuto dále do svahu a vnitřní dvůr paláce mohl být zvětšen. Do přízemí tohoto křídla byla projektována „sala terrena“ s kašnou, v patře byla umístěna kuchyně. Poměrně větší prostor umožnil na jedné straně zvětšit počet knížecích místností proti Biskupskému dvoru, na druhé straně vsadit do křídla směrem do boční ulice kapli se segmentově zakřiveným

¹⁵ Moravská galerie Brno, Grimmova sbírka plánů, inv. č. B 15 402, B 15 403.

závěrem. V hlavní budově měly být (a byly posléze i uskutečněny) vždy tři pan-
ské pokoje ve sledu antekamera — kabinet — ložnice. Prohlédneme-li si tyto
projekty, neujde nám, že se zde vlastně nejedná o stavbu městského paláce, jako
mnohem spíše o stavbu blížíci se typu „palazzo in villa“. Na tuto skutečnost
upozornil sice již Václav Richter, spojoval ji však spíše s raným, manýristickým
projevem údajného autora existující stavby.

Ve skutečnosti byl Dietrichsteinský majorátní palác sice poněkud pozměněn
a v hmotě zjednodušen, ale přesto odkazuje na pofischerovskou tradici (kupř.
Palais Trautsohn ve Vídni). Takové tradici odpovídalo např. rozdělení interiérů
i výrazná reprezentativnost vstupního portálu. Jak je známo, Richter vznik por-
tálu připisoval Domenico Martinellimu, přičemž si povšiml výrazné plošnosti
jeho provedení, která údajně měla později vést k Fischerovu řešení. Právě tato
planimetricky působící plošnost je ovšem naopak mnohem spíše důkazem, že se
jedná o pozdní derivát Fischerových vídeňských portálů městských paláců. Ta-
kové řešení by mohlo proto mnohem více hovořit právě pro autorství stavitele
Ludwiga Sebastiana Kaltnera, jenž byl s vídeňskou architekturou nepochybně
velmi dobře obeznámen. Ještě blíže se k jeho osobě dostaneme analýzou pů-
vodní fasády majorátního Dietrichsteinského paláce. Při jeho opravě a „rekon-
strukci“ v 80. letech našeho století došlo totiž k nepochopení původní fasádové
planimetrické struktury. Namísto vpadlých ráků, uprostřed nichž byly plastické
planimetrické desky, jsou nyní na stavbě lizénové rámy, které mají sugerovat
dojem položit dataci fasády již do 17. století. Pokud si však všimneme původní
podoby fasády, neujde nám, že je velmi blízká fasádě židlochovického zámku
z 20. let 18. století. Brněnské řešení je do značné míry zjednodušením této fasá-
dy. Přitom vcelku symptomaticky vypovídá naše znalost dějin židlochovického
zámku a ta skutečnost, že právě na stavbě židlochovického zámku působil jako
provádějící stavitel (jenž ovšem vypracovával i dílčí projekční řešení) Ludwig
Sebastian Kaltner. Skutečnost, že stavitel použil na palácovou stavbu způsob
dekorace starší, francouzskou architekturou inspirované zámecké stavby, je jistě
zajímavá. Současně nesvědčí příliš o velké tvůrčí invenci projektanta. Je mno-
hem více dokladem vkusu konce 30. let 18. století ve středoevropském prostře-
dí, v němž se prosadil plošný styl („Plattenstil“) vídeňského „předklasicismu“.

Před rokem 1745 zasáhl do podoby Dietrichsteinského paláce ještě dietrichs-
teinský inženýr a architekt František Antonín Grimm, který navrhl vestavbu
nové kaple do vestibulu hlavního, knížecího patra. Její původní umístění je na-
značeno ještě dnes většími rozměry okna v ose nádvorní fasády. Toto okno bylo
po zboření kaple vloženo do fasády při úpravách v 60. letech 19. století.

3. Brno, hraběcí (sekundogeniturní) palác (obr. 4–7)

Na brněnské Židovské ulici (dnešní Masarykově) v těsné blízkosti kláštera
františkánů a jejich chrámu sv. Maří Magdalény stával od 40. let 18. století snad
nejpozoruhodnější brněnský barokní palác, který byl nazýván „dolním“ či
„menším“ palácem, „šosovním domem“ (*Schooshaus*) a patřil hraběcí větvi

Dietrichsteinů. Dnes zbořený palác je znám pouze z fotografií a z detailu průčelí dodnes umístěného ve dvoře neobarokní stavby vedle františkánského kláštera. Václav Richter stanovil ve stavebním vývoji paláce dvě etapy, roku 1692 a 1739, přičemž za mnohem podstatnější pokládal etapu první, kterou spojoval se jménem architekta Domenica Martinelliho.¹⁶ Tuto atribuci sice zpochybňoval Miloš Stehlík, ale v odborné literatuře se nadále tradovala. Roku 1985 jsem v materiálovém příspěvku zveřejnil pramenné doklady dietrichsteinských sporů se sousedy, které dokazovaly výraznější činnost na stavbě paláce teprve k roku 1739.¹⁷ Dřívější spor v letech 1692–1693, na nějž se Richter především odvolával, se týkal totiž stavby nové stáje, kterou prováděl druhorozený Valter František Xaver z Dietrichsteina vedle kláštera při Josefské ulici v souvislosti s úpravou dvou nově zakoupených domů na nároží Židovské a Josefské ulice. Do doby zveřejnění tohoto materiálového příspěvku nebyla možná ani představa o podobě parcel v blízkosti chrámu sv. Maří Magdalény. Nyní se ukázalo, že nově zbudovaný menší Dietrichsteinský palác stával na rohu ulice Židovské (dnešní Masarykovy) a Josefské a teprve ve své zadní části přiléhal k parcele františkánského kláštera. Domy nebyly tehdy považovány ještě za sekundogeniturní a název „dolní dům“ naznačoval vztah k hlavnímu paláci na Zelném trhu. Roku 1725 předal tehdy již vládnoucí kníže Valter František Xaver tento *unteres Haus* svému druhorozenému synu Leopoldovi. Ten roku 1738 zakoupil ještě jeden sousední dům vedle kostela sv. Maří Magdalény a v následujícím roce si nechal do městských knih zapsat vlastnictví dvou domů v nároží Židovské ulice. V letech 1739–1745 pak přebudoval oba objekty na rozlehlý palác a vyvolal tím další spory se sousedy. Realizaci této stavby jsem již dříve spojoval se jménem dietrichsteinského architekta Františka Antonína Grimma, v jehož pozůstalosti se nachází rovněž skica na část fasády nového paláce. Další, nově nalezené archivní doklady, nám ovšem podávají zajímavé doplnění a objasnění právě této rozhodující stavební etapy, současně však před nás kladou nutnost nově se zamyslet nad autorskou problematikou celé palácové stavby. Přirozeně stále platí, že právě tento hraběcí Dietrichsteinský palác se stal nesporně jednou z klíčových uměleckohistorických událostí konce 30. let 18. století nejen v Brně, ale vůbec i na celé Moravě.

Nově nalezený archivní materiál rovněž doplňuje naše znalosti o původní stavbě a detailněji představuje způsob rozšíření paláce směrem k chrámu sv. Maří Magdalény. Především je zachován inventář „dolního Dietrichsteinského domu“, datovaný 11. dubnem 1724, tedy ještě před jeho předáním hraběti Leopoldovi. Z něj si můžeme učinit obrázek o prostorovém seřazení místností v paláci:¹⁸

¹⁶ V. Richter (cit. v pozn. 12).

¹⁷ Jiří Kroupa, Materiály ke stavebním dějinám v Brně 18. století. In: Jaroslav Sedlák (ed.), *Uměleckohistorický sborník*. Brno 1985, s. 260–264. MZA Brno, fond E 20 — *Františkáni Brno*. Spory jsou jediným aktovým materiálem uchovávaným v archivu.

¹⁸ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově*, kart. 11: inventář.

Auf der Haubstiege

In Vorhaus vor der Tafelstuben (gemahlene Bilder — 11 St, Landschaften — 1 St.)

In der Tafelstuben (ganze Zimmer mit vergoldt-gedruckten leeder spaliert)

In Schneckstiege

In Ihro Hochfürstl. Gnaden Zimmer

In Pilliar Zimmer

In der Cammer

In der Capellen (grosse und kleine Bilder — 38 St)

In grossen Zimmer

In der Fürstin Ihren Cabineth

In Parada Zimmer

In der Kuchl

In der Sala terrena (grosse mit geschnittenen vergoldeten Rahmen Spiegel — 3 St)

In Speissgewölb

Popsáno bylo tehdy devět místností v patře a tři místnosti v přízemí. Pokud bychom se chtěli pokusit o rekonstrukci celé stavby v této době, můžeme za své východisko vzít plány přestavby z roku 1739, které barevně naznačují průběh zdiava staršího Dietrichsteinského paláce. Vedle klášterního chrámu františkánů stával v té době Freybergerský dům, jenž čítal na fasádě tři okenní osy a téměř stejně tak široký klenutý vjezd vedle nich. Vedle něj stál Dietrichsteinský dům, který měl v ose široký průjezd a v přízemí na každé straně dvě okenní osy. V zadní části domu pokračovalo křídlo podél Josefské ulice a směrem k Freybergerskému domu byla vybudována ne příliš široká arkádová chodba, která spojovala přední část domu se stájemi v zadní části a ohraničovala nádvoří domu. Roku 1738 Jan Leopold hrabě z Dietrichsteina zakoupil Freybergerský dům a posléze ještě za stájemi v zadní části další menší pozemky a rozhodl se celý areál spojit do podoby rozměrného paláce se zahradou. Projekt novostavby je dochován.¹⁹ Nese označení ve francouzštině: *Plan de Maison dans le Ville* a je signován *Louis Kaltner Architect 1739*. Projekt je zachován ve dvou plánech, v půdorysech přízemí a prvního patra, v nichž je užito barevného odlišení (žlutě je položeno starší zdivo, růžově nově navrhované zdivo). Jak je z půdorysů patrné, projekt se týkal především přestavby nově zakoupeného domu, rozšíření vnitřního nádvoří a jeho rozdělení do *velkého dvora a zadního dvora* se stájemi a konečně o novou úpravu fasády do Židovské ulice.

Kaltnerův půdorysný projekt představuje v podstatě trojkřídlé řešení paláce, v němž byly v přízemí vybudovány základní hospodářské prostory: kuchyně, skladiště a komory, byty správce domu a „oficirů“. Vedle hlavního schodiště byla projektována sala terrena se dvěma typickými pravouhlými výklenky v osách kratších stran. Výskyt saly terreny v palácové stavbě konce 30. let 18. století je jistě pozoruhodný. Lze jej však vysvětlit návazností na starší salu terrenu v původním Dietrichsteinském domě. Bez zajímavosti však není i ta sku-

¹⁹ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově*, plány č. 6a, 6b. Jiří Kroupa, František Antonín Grimm — architektura doby osvícenství a její sociální pozadí. *Studie Muzea Kroměřížska* 781, s. 13–38.

tečnost, že obdobnou salu terrenu projektoval Ludwig Sebastian Kaltner také v první etapě přestavby majorátního Dietrichsteinského paláce na Zelném trhu. Místnosti patra byly zregulovány tak, že ke starším pokojům kolem hlavního sálu v nároží (*Tafelzimmer*) byly připojeny nové místnosti. Přitom se projektant pokusil o vytvoření typicky francouzského dvoutraktu: v ose byl vybudován sled předpokoje a pokoje a k nim směrem ke kostelu následovaly *grosses parade Zimmer*, kabinet, pohostinský pokoj a *antichambre*. Francouzský modální původ tohoto členění je nesporný, jestliže si uvědomíme, že na opačné straně starší části domu je předpokoj nazýván německy jako *Vorzimmer*. K antekameře stoupalo druhé hlavní schodiště. Součástí paláce bylo rovněž spojení s chrámem sv. Maří Magdalény. Byl projektován vchod z paláce do nově vybudované oratoře v kostele, což muselo nepochybně vyvolat i nový projekt na chrámovou fasádu. K uskutečnění tohoto záměru však již nedošlo.

V létě roku 1739 začal s přestavbou nově zakoupeného domu brněnský zednický mistr Mofic Grimm podle Kaltnerem narýsovaného projektu. Již v srpnu téhož roku si ovšem františkáni začali stěžovat, že stavbou nového bočního křídla se zmenšil prostor dvorku před sakristií a knihovnou (která byla v patře nad sakristií), do jejichž oken je poté světlu ztížen přístup. Přestože spor pokračoval dále, hrabě Leopold ustoupil z původně projektované stavby bočního křídla. Brněnský zednický mistr František Klíčnický na podzim téhož roku totiž pro františkány nakreslil dosavadní stav.²⁰ Z něj je patrné, že místo širokého křídla, které by skutečně velmi zúžilo dvorek mezi klášterem a palácem, došlo pouze jen k postavení spojovací chodby mezi nově získaným domem a stájemi. Navíc hrabě Leopold z Dietrichsteina rezignoval na vybudování oratoře v klášterním chrámu, neboť její výstavba mu řeholníky nebyla povolena. Na počátku roku 1740 si františkáni opět stěžovali, že při stavbě paláce bylo jedno jejich okno téměř zazděno, na což hrabě Leopold reagoval slovy, že řeholníci pouze stále vyvolávají méně a méně oprávněné spory. Stavba celého paláce byla pro tyto spory ukončena teprve 1745 a o tři roky později došlo k závěrečnému urovnání hraběte Leopolda s klášterem, když ten klášteru dovolil postavit novou knihovnu a celý klášterník s okny směrem do dietrichsteinské zahrady.

Při závěrečné redakci stavby došlo ke dvěma zásadnějším změnám v půdorysu. V přízemí směrem do Josefské ulice ve starém domě byla nově vybudována kuchyně a proti klášteru bylo posunuto schodiště — to bylo nyní ještě zvětšeno a bylo umístěno do prostoru původně projektované antekamery. Schodiště nyní spojovalo patro hlavního traktu se salou terrenou, přičemž došlo k její proměně ve vestibul. Obě tyto změny můžeme shlédnout v tužkových skicích na Kaltnerových projektech. Mohou být však tyto změny stále ještě spojovány s Kaltnerem? Jistou možnou odpověď snad dostaneme sledováním závěrečné etapy stavby paláce. Tehdy totiž byla dokončována hlavní palácová fasáda směrem do Židovské ulice. Projekt máme zachován ve sbírce plánů a návrhů brněnského architekta Františka Antonína Grimma, jenž je u Dietrichsteinů zmiňován přinejmenším od roku 1743. Ze stylových důvodů, ale rovněž také z důvodů exis-

²⁰ Plány jsou uloženy in: MZA Brno, fond E 20 — *Františkáni Brno*.

tence tohoto projektu jsem stavbu menšího Dietrichsteinského paláce již dříve připsal právě tomuto architektovi. Po nálezů Kaltnerových projektů se však musíme opět zamyslet nad touto již obecněji přijímanou atribucí.

Projekt fasády menšího Dietrichsteinského paláce obsahuje v sobě několik zvláštností. Tužková skica průčelí totiž představuje pouze jeho část, šest okeních os přiléhajících k františkánskému chrámu. To je přesně ta část budovy, která byla nově přestavována roku 1739 hrabětem Leopoldem. Skica tedy nepochybně vznikla jako model nové fasády, která měla být posléze protažena do dvojnásobné délky na celé uliční průčelí. Na starších fotografiích je patrné, že tato fasáda působila spíše jako kulisa, neboť v boční fasádě směrem do ulice se dále neuplatňovala. A konečně: skica obsahuje v této fasádě projektovaný otevřený portál, jenž ovšem v Kaltnerově půdorysu měl být zazděný a byl navržen jako slepý pravouhlý výklenek. Jak můžeme zjistit srovnáním písma měřítka i kresebným provedením, autorem tužkové skici zjevně nebyl Ludwig Sebastian Kaltner. K tomu můžeme přidat ještě další indicie. Kaltnerův půdorys představuje fasádu jako poměrně plošnou, tj. planimetricky vrstvenou plochu. Na půdorysu nejsou kromě dvou portálů vyznačena vůbec armoaná nároží nebo jiný více plastičtější detail. Oba boční portály jsou lemovány pilastry a jejich boční niky mají tvar pravouhlých výklenků. S největší pravděpodobností si proto můžeme původní podobu fasády do Židovské ulice zrekonstruovat podobně jako je plošný portál hlavního Dietrichsteinského paláce na Zelném trhu. Oba realizované portály na hraběcím Dietrichsteinském paláci jsou však mnohem plastičtější, jsou lemovány třičtvrté sloupy a po jejich stranách bychom našli půlkruhově vyhloubené niky se sochařskými vázami. Celá fasáda je nadto plasticky pročleněna, ať již máme na mysli výrazné armoání v nárožích, či trojosé rizality s portály. A konečně: oba portály byly průchozí, přičemž nově vytvořené (a posunuté) schodiště logicky navázalo na nový, funkční portál při straně klášterního kostela. Z tohoto důvodu lze uvažovat o jiném autorovi fasády než byl projektant původního výkresu. Nový projektant přitom nepochybně *navázal* na Kaltnerem projektovaný rozvrh, ale převedl jej do plastičtější (i když poněkud kulisovitě působící) formy. Kamenickým mistrem na stavbě byl Jan Stránský, jemuž byl již v 18. století celý projekt připisován, sochařskou výzdobu zhotovil podle vyúčtování z roku 1742 dietrichsteinský sochař Ignác Lengelacher. Zřejmě asi do této doby — tj. kolem a po 1742 — můžeme položit vznik definitivního projektu a závěrečnou projekční redakci stavby.

Na tomto místě si dovolím hypotetickou odbočku. Z korespondence Josefa Žabského ohledně výstavby majorátního paláce na Zelném trhu se na jednom místě dozvíme, že *Brňané nejsou spokojeni s podobou palácové fasády*. Domníváme se, že oněmi „Brňany“ byli především představitelé brněnského zednického cechu, kteří byli vytlačeni z prestižní stavby dietrichsteinskou vrchnostenskou konkurencí. Jeden z těchto „Brňanů“ zednický mistr Mořic Grimm přitom stavěl hraběcí palác na Židovské ulici. Je možné si představit skutečnost, že právě on mohl zapůsobit na změnu stavebníkova rozhodnutí co se týče vnější podoby fasády? Je možné připomenout, že Mořic Grimm platil v brněnské tradici i za autora tohoto paláce. V Cerroniho rukopisné sbírce o umění na Moravě

je ovšem tužkou vepsáno jméno jeho syna jako autora paláce. S největší pravděpodobností budeme tedy opravdu hledat autora hraběcího paláce ve Františku Antonínu Grimmovi, jenž je od roku 1743 v pramenech uváděn jako *hraběcí dietrichsteinský geometr a architekt*. Přes svého hraběcího podporovatele se Grimm posléze dostal do služeb knížete z Dietrichsteina v Mikulově. František Antonín Grimm ovšem pouze přepracovával Kaltnerův projekt. Z tohoto důvodu se na fasádě setkáme s prvky, které později v Grimmově tvorbě nenalezneme (srov. např. podobu okenních šambrán, jejichž řezaný stereotomní styl se dosti podstatně blíží podobě okenních otvorů bočních křidel a pavilonů zámku v Židlochovicích, které ovšem po Kaltnerovi rovněž stavěl Grimm).

Jestliže je tato naše hypotéza správná, potom se budeme muset znovu zamyslet nad počátky díla Františka Antonína Grimma jako architekta rokokového klasicismu na Moravě. Jak v obou pracích v Brně, tak v Kupařovicích totiž úzce navazuje na stavitelskou práci Kaltnerovu. Jednou z jeho prvních prací pro Leopolda hraběte z Dietrichsteina je dostavba židlochovického zámku, při níž rovněž navazoval na původně Kaltnerem vypracované projekty. Konečně: pokud zmíníme známé Kaltnerovo úsilí dostat se v Brně k zakázkám pro vojenská kasárna, povšimneme si jeden z prvních Grimmových projektů na kasárna, jejíž fasáda vykazuje nápadnou příbuznost k utváření fasády hraběcí Dietrichsteinského paláce. Můžeme tak vcelku dobře sledovat jistou dějinnou logiku prosazování se módního francouzského vkusu v brněnské a jihomoravské architektuře. Ludwig Sebastian Kaltner — ač umělecky nikoli právě nejhodnotnějším způsobem — tu zjevně připravil půdu pro přijetí tohoto inženýrsky laděného architektonického vkusu. František Antonín Grimm ve své tvorbě na tuto situaci zareagoval právě v oněch letech 1741–1743, kdy po svém návratu ze studijních cest po Itálii a po svém kratším pobytu ve Francii se stal dvorním architektem a inženýrem nejprve u hraběte, a posléze u knížete z Dietrichsteina.

4. Brno, další knížecí palác?

Jak vyplývá z rodových pramenů, byly zakoupené domy v nároží Židovské ulice, z nichž byl posléze vytvořen Dietrichsteinský hraběcí palác, již několikaletým pokusem zakoupit se v Brně mimo majorátní dům. Aktérem všech těchto pokusů byl moravský zemský hejtman a pozdější významná osobnost habsburského dvora, Ferdinand kníže z Dietrichsteina. Poprvé zakoupil roku 1663 *in der hinteren frohlichen Gasse* dům, patřící kláštera augustiniánů u sv. Tomáše. Dům ovšem opět prodal, když zjistil možnost zakoupit rozestavěný dům na rohu Velkého náměstí a Koblížné ulice vedle domu Magnisů. 19. září 1669 byla podepsána kupní smlouva, v níž kníže Ferdinand zakoupil od třebičských Valdštejnů *Graf Waldsteinische annoch unerbaute Haus einerseits am Eck der Krampfengasse anderseits abernächst dem Graf Magnischen Haus gelegen (welches Waldsteinische Haus hiebener wegen Häusel, eines den Herren Smilowsky) mit und neben allen darin befindlichen Materialien und angebauten Grund oder Wercksteinen, Ziegeln und dergleichen, wie auch mit allen denen*

Materialien und Steinen so andersorts zu erfragen. Podle již dřívější závěti hraběnky Johanny Franciscy Priscy Magnisové (1654) měl být v jejím domě vybudován Ústav šlechtičen (*Damenstift Mariaschul*) a Ferdinand kníže z Dietrichsteina měl být vykonavatelem tohoto nadání. Dietrichstein jako spolufiditel ústavu přenechal nově zakoupené místo novému ústavu a Magnisovský dům roku 1672 prodal. V letech 1674–1679 nové parcele zahájil výstavbu nového ústavu brněnský zednický mistr Jan Křtitel Erna.²¹ Jeho původní podobu známe ze zaměření Karla Jana Hromádky z roku 1793. Je pozoruhodné, že Erna užil při stavbě poměrně archaický detail, takže nadační dům byl v podstatě pouze zmenšenou replikou majorátního Dietrichsteinského paláce (půdorys ve tvaru L, výrazný trojdílný vestibul, manýristické schodiště, zdvojené okno v ose průčelí, výrazná kordonová římsa, apod.). Jedině polygonální nárožní věž zůstává modernějším prvkem této stavby.

Dietrichsteinové jako spolufiditelé zůstali ve spojení s ústavem *Mariaschul* i nadále. Roku 1756 zde konzultoval nové stavební úpravy František Antonín Grimm a v letech 1793–1794 zvýšil stavbu o patro, spojil ji se sousedním palácem a projektoval novou fasádu Karel Jan Hromádka (typická okna v přízemí, fasáda užívá jinak forem nadokenních říms sousedního Althannského paláce obohacených o maskarony a dekorativní detail) spolu s tesařským mistrem Václavem Janem Eitelbergerem (jeho výkres propojení horního patra obou domů je zachován). Dietrichsteinský erb nad portálem dodnes připomíná původní místo dalšího knížecího domu v Brně. Teprve po výstavbě nadačního domu Ferdinand kníže z Dietrichsteina zakoupil již zmiňované „spodní domy“ na Židovské ulici vedle kláštera františkánů.

5. Praha, palác na Hradčanech (obr. 8–10)

V Praze vlastnili Dietrichsteinové na Malé Straně a na Hradčanech několik domů. Původně si zakoupil kardinál František z Dietrichsteina na Malé Straně tzv. *Hrnklowischës Haus*, jenž mu byl zapsán roku 1626 do zemských desek. Příslušník jiné větve (Hollenburg-Hollenburg, anebo tzv. české větve) Gundakar hrabě z Dietrichsteina zakoupil 27. listopadu 1671 dům z pozůstalosti po nejvyšším písaři Mikuláši Gerstorfovi von Gerstorff, který stával vedle hradčanské radnice. V té době jej chtěl přestavět podle pozoruhodného projektu Francesca Carattiho, jenž byl nedávno identifikován.²² Stavba ovšem nebyla provedena (nepochybně pro hraběcí finanční potíže) a dům se dostal na sklonku 17. století do majetku knížete Ferdinanda z mikulovské větve. V letech 1695 a 1696 koupil kníže Ferdinand dvě zahrady, které přiléhaly k tehdy již *knížecímu Gerstorfskému domu*.

Na počátku 18. století knížecí rodina na Hradčanech vlastnila již dva domy, čp. 191 a 192. Roku 1733 byla navržena jejich oprava Adamem Františkem

²¹ Srov. Vladimír Voldán, *Ze stavební minulosti obnoveného paláce na rohu Koblišné a Běhounské ulice*. In: *Brno v minulosti a dnes* 3, 1961, s. 201–205.

²² Pavel Vlček, Francesco Caratti. *Umění XXXII*, 1984, s. 1–22, srov. zejména s. 3, kde je projekt datován do roku 1672.

Wylimovským (*Explication, über die in denen, ratione künftiger Reparierung deren Hochfürstlichen zweyen Häuser ob der Hradschin zu Prag*). Byla to zjevně pouze nezbytná a jednoduchá oprava v prvním patře, neboť celková částka byla rozpočtena na 3 950 fl. 51 xr. (z toho zednické práce činili 1 100 fl.).²³ Z téže doby by však podle našeho názoru měl pocházet i projekt Pavla Ignáce Bayera, jenž však právě na konci tohoto roku 1733 zemřel. Projekt není sice datován, ale počítal s rozsáhlou stavební parcelou po zakoupení dalšího, sousedního tzv. Cleovského domu, který jako č. p. 190 stál vedle obou zmíněných menších domů. Na této parcele měla být provedena stavba v podobě rozměrného paláce (*Profill des fürstl. Dietrichsteinischen Prager Hauses in empito dass es mit dem Kleischen zusammen gebaut werde*). Pokud hledáme datum vzniku tohoto zajímavého projektu, povšimneme si toho, že majitel sousedního domu byl tehdy ve značných finančních těžkostech. Roku 1734 se Cleovský majetek dostal do krídy a je možné uvažovat, že ještě těsně před tím mohl Valter František Xaver kníže z Dietrichsteina pomýšlet na koupi domu s pozemkem a na celkovou novostavbu majorátního paláce. Z neznámých důvodů k realizaci tohoto projektu však nedošlo. Ke koupi Cleovského domu přistoupil později teprve Karel Maxmilián kníže z Dietrichsteina 2. prosince 1740. O rok později nově koupený dům vyměřil opět Adam František Wilimovský von Lichtenburg (*Grundriss samt Profil, dtto 23. März 1741*). Roku 1785 všechny tři domy ohodnotil Ignác Palliardi, přičemž upozornil na velmi špatný stav zejména původních menších Dietrichsteinských domů. Tomu odpovídalo i provedené ocenění: Cleovský dům měl údajně hodnotu 2 500 fl. a oba původní dietrichsteinské domy 750 fl. a 530 fl.²⁴ Následně oba tyto domy Jan Karel kníže z Dietrichsteina

²³ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Dietrichštejnů v Mikulově*, kart. 2.

²⁴ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Dietrichštejnů v Mikulově*, kart. 2, Schätzungs-urkunde, 11. Juny 1785:

Fürstliche Häuser auf den Hradschin 190. 191. 192:

190: 2 Keller, 1 Eysgraben, ein Gartl, ein Haushof, 3 gewölbte Zimmer, 2 grosse Gewölber, 1 gewölbte Kuchel, 1 gewölbte Stallung vor 7 Pferde, 1 gewölbte Einfarth und gewölbte Haut Stiegen bis auf den Boden.

1 Etage: 8 Zimmer theils mit und ohne Rohrboden, jedoch alle mit Bretterbogen belegt, 1 Cabineth, 2 Vorhäuser, worunter ein gewölbt und ein kleine Kuchel hat

2 Etage: 6 Zimmer, worunter 2 mit Rohrböden, 2 kleine Cabineth, 3 Vorhäuser, 2 kleine Kucheln, die Fussboden alle durchrund mit Ziegel belegt, jedoch der Dachstuhl befindet sich in einem sehr mangelbahrem Baustandt

2 500,- fl.

191: 2 kleine Keller mit einer Eisgrub, 1 Gartl mit 1 Sommerzimmer, ein kleines Haushof, 1 gewölbte Stallung vor 17 Pferde, jedoch innerlich, 3 Zimmer, 2 Kuchel

In der ersten Etage 6 Zimmer worunter nur 3 zu bewohnen sind, 2 Kuchel, 2 Vorhäuser und mit einen leichten interims Schindeldach. Bemeltes Haus befindet sich in einem sehr üblen Baustandt 750, — fl.

192: 1 Keller

Zu ebner Erden 3 Zimmer, 1 Kammer, 2 Kuchel und einen kleinen Haushof.

In der ersten Etage 1 Zimmer, ein Vorhaus, wo zugleich die Kuchel darinen ist, das übrige sind alle Rudera, und ärger als ausgebrant mit der üblen Dach 530,- fl.

prodal: 16. února 1786 (č. p. 191 a 192 Václavu Pollackovi) a nakonec 29. března 1790 (Janu Václavu Reiskému svob. pánu z Dubnice) i dům poslední (Cleovský).

Pro dějiny české architektury doby barokní je v této souvislosti zřejmě nejzajímavější Bayerův návrh na přestavbu všech domů z roku 1733.²⁵ V Dietrichsteinském archivu se ovšem dochovaly pouze dva půdorysy a řez stavbou. Pavel Ignác Bayer celou parcelu zastavěl do pravidelného obdélníka, jenž byl uprostřed rozdělen příčným traktem. Takové řešení připomene prostorovou koncepci nedalekého Carattioho Čermínského paláce, avšak stejně tak Bayerovy projekty pro břevnovský klášter, kde v příčné ose byl projektován klášterní chrám. O vnějším vzhledu dvoupatrové budovy paláce žel nemáme bližší informace. Do jisté míry si jej však můžeme rekonstruovat. Z řezu stavby můžeme totiž usuzovat na to, že v ose stavby po obou delších stranách měly vystupovat z bloku rovně ukončené pavilonové atiky a po stranách byla vytvořena křídla s mansardovou střechou. Pavel Ignác Bayer zde jakoby „obrátil“ hmotové schéma svého staršího projektu zámku v Postoloprtech, kde podobné pavilony ukončují nárožní hmoty zámku. U Dietrichsteinského paláce bylo zajímavé zejména řešení příčného traktu, který spočíval na nádvorních arkádách. Zde Bayer vybudoval hlavní sál a hlavní reprezentační prostory a zřejmě proto se právě výkres této části zachoval. V obou horních patrech byla tři zdvojená okna, která byla propojena svými šambránami a římsami přes kordonovou římsu. Svými dalšími formálními charakteristikami Bayerův projekt nevybočuje z rámce jeho solidní, běžné stavitelské tvorby. Ukazuje nejspíše na dlouhé uplatňování jistého konzervativního projektantského přístupu v českém barokním prostředí. Není ovšem vyloučeno, že se mohlo jednat také o malou informovanost moravského knížete o aktuálním stavitelství v Praze. Pavel Ignác Bayer se ostatně do kontaktu s knížetem Dietrichsteinem dostal při jeho sporu se sousedy o opravu střechy, kde figuroval jako *nejstarší představitel malostranského cechu*.

6. Olomouc: palác a chrám sv. Mořice

Dietrichsteinský palác v Olomouci nehrál v 17. a 18. století vůbec onu roli, kterou mu přisuzoval původně kardinál František z Dietrichsteina. Stál původně na Horním náměstí, svou zadní částí byl otočený směrem k chrámu sv. Mořice. Kardinál jej získal a přestavěl kolem roku 1630, tj. poté co skončil stavební práce v Brně. V Olomouci stavěl v téže době kardinál impozantní chór biskupského dómu a ještě ve své závěti se obával, že nebude dokončený v době jeho smrti. Dnes jen některé detaily (a především rozlehlá krypta) upomínají na jeho podobu, u níž je hledána určitá paralela s raně barokním českým prostředím. Pravděpodobně stejní stavitelé upravovali i kardinálův dům. Skutečnost, že ve své závěti jmenuje olomoucký palác na prvním místě ukazuje, že měl o jeho výstavbu

²⁵ Věra Naňková, Architekt a stavitel Pavel Ignác Bayer — představy v literatuře a skutečnost. *Umění* XXII, 1974, s. 224–260 (pozn. 97: uvedeno sdělení Milady Vilímkové, že se plány nalézají ve fasciklu z let 1728–1729).

eminentní zájem. Zdá se však, že v době kardinálově smrti nebyl ještě palác zcela dokončen. František z Dietrichsteina vložil nově získaný dům roku 1630 do olomouckých zemských desek. Byl popsán následovně: *Haus am Egckh, wo man nach S. Mauritz geht auf einer Seithe, auf der anderen der Franzisca Anna Sedlnitzky, gebohrene Podstatsky Haus finden, mit den Stallungen, bis auf St. Mauritz Kirchhoff stehendt, neben einen gewelbten Gang über den Kirchhoff ernandten Kirchen.*²⁶ Jak bylo uvedeno, řemeslníky pracující na stavbě neznáme, víme však, že ona zmiňovaná krytá chodba do kostela sv. Mořice byla skutečně kardinálovým projektem. Ačkoli již byla zapsána v zemských deskách, byla její výstavba povolena olomouckou městskou radou teprve následovně 21. ledna 1631. Součástí tohoto povolení jsou ovšem zajímavé nepřímé informace týkající se farního kostela sv. Mořice. Chodba z Dietrichsteinského paláce totiž vedla příčně přes hřbitov a ústila do objektu při kruchtě kostela: *Transitum oder Gang in ein Gewelb, darinen voralters die Bruderschaft der Weinherren ihre Mobilia zu Gottes Dienst verwalten behalte, wie in gleichen zu dem Glocken auf der Thurm verbleiben zu lassen... Als ist ebenermasse dero selbtem (Kardinal) sambt der fürstlichen Nachkommen von Dietrichstein der ganze Chor zu einem Oratorio von uns mit der Bruderschaft aller Weinherren allhier cediret abgetreten [...]*

Z této pasáže vyplývá, že kúr farního chrámu měl kardinálově a jeho nástupcům, knížatům z Dietrichsteina v jistém slova smyslu sloužit jako jejich osobní oratorium. O původní vnější podobě paláce však nejsme informováni. Po skončení třicetileté války je v pramenech letmo zmíněn olomoucký zedník „Tchet“ k roku 1655 (snad totožný s prvním stavitelem klášterního Hradiska Johannem Dechetem /†1686?). Z pozdější doby jsou zachovány pouze pravidelné zmínky o opravách kryté chodby z paláce do kostela, tak např.: dne 17. května 1668 je sepsána specifikace 90 fl. na opravu *in dero ollmützer Hause im Hof die Pawlatsch oder Gang*; 17. března 1688 nejmenovaný olomoucký zednický mistr prohlašuje, že se zmíněná *Pawlatsch oder Gang* v Dietrichsteinském paláci musí celá odstranit a nově postavit, apod. V dalších letech tyto zprávy umlkají, takže nevíme prakticky nic přesnějšího o opravě, případně celé novostavbě Dietrichsteinského paláce po katastrofálním ohni v Olomouci roku 1709. Bylo by totiž snad zajímavé zjistit např. objednatelský původ tzv. panských lavic, které byly v chóru umístěny roku 1713 stolařem Jiřím Ehrlichem. Dietrichsteiny se však přímo dotýkala nová výstavba kruchtly farního kostela ve 30. letech 18. století.²⁷ Avšak ani zde nemáme zmínky o jejich možné projekční angažovanosti.

Pokud si ovšem uvědomíme velmi úsporné výdaje knížecí pokladny v době pozdní vlády knížete Valtra Františka Xavera, lze předpokládat, že v Olomouci se s knížecí podporou přinejmenším do sklonku 30. let 18. století stavebně nic nepodnikalo. Lze proto uvěřit správci paláce, který v říjnu roku 1737 do Mikulova oznamoval, že zadní část paláce proti kostelu sv. Mořice se hroutí a je

²⁶ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Dietrichštejnů v Mikulově*, kart. 2.

²⁷ Ivo Hlobil, Milan Togner, Vladimír Hyhlík, *Olomouc. Proboštský farní kostel sv. Mořice*. Velehrad 1992.

značně poškozená. Obrátil se údajně na olomoucký stavební úřad, ale místním zedníkům příliš nevěří a tak požádal „jednoho nebo dva stavební znalce z Mikulova“, aby se na stav domu přijeli podívat. Nato všechny zprávy opět umlkají. Avšak ani za vlády Karla Maxmiliána knížete z Dietrichsteina nenastal v Mikulově větší zájem o olomoucký palác. Zdá se, že kníže jen zcela zjevně reagoval na pozvolný ústup Olomouce z pozic druhého hlavního města na Moravě. Ve 40. letech se v Olomouci několikrát objevil architekt František Antonín Grimm, vždy však spíše jen v souvislosti s konzultantskou činností. 13. listopadu 1748 si ku příkladu prohlédl střechu paláce a radil se s tesařským mistrem, jak střechu nově opravit a pozměnit. V této době ostatně Grimm do blízkého okolí jezdil: projektoval zde totiž chrámy v Hranicích, Lipníku, Soběchlebech a Bělotíně. Pro olomoucký palác — pokud víme z jeho pozůstalosti — však podrobnější projekt nevytvořil. Vcelku symptomaticky nakonec Karel Maxmilián kníže z Dietrichsteina (poté, co se dozvěděl o pruském bombardování Olomouce roku 1758) sdělil, že „si nemyslí, že by na prohlídku škod musel do Olomouce přijet jeho inženýr“, ale že oprava může být zvládnutá místními lidmi. V té době na různých opravách pracoval zejména zednický mistr Matyáš Schwartz a později jeho syn František.

Z roku 1775 máme zachován opět správčův dopis o špatném stavu paláce. Tentokrát je však velmi zajímavý kulturně historicky, neboť poukazuje na úpadek Olomouce v souvislosti s její přeměnou na vojenskou pevnost.²⁸ Správce 17. června sděluje knížeti, že dům je naprosto ve špatném stavu. Již před dvěma lety byly hlavní zdi vzadu podpírány pilíři. Situace je přitom natolik vážná, že se kníže musí rozhodnout — buď dům radikálně přestavět a obnovit, anebo prodat. Přitom nelze údajně říci, jaké rozhodnutí by bylo lepší. Celková přestavba zchátralého domu by totiž přišla na 20 000 až 30 000 fl. Problém ovšem je, k čemu by takový dům v Olomouci nadále byl. Nelze jej totiž pronajmout, neboť i nyní je tu přibližně 300 bytů prázdných a neobsazených. Také přímý prodej není nijak výhodný: *Das Haus zu verkaufen ist eben nicht wenigen bedenklich, zu Ollmütz sind jetzt bis 100 Häuser zu Verkaufe, dieses setzt die Häuser in Werthe ab, das Haus selbst ist ohne aller bürgerlichen Gewerbe. Der Vöstungsbau und die Militair Oeconomie haben Ollmütz so sehr hinabgesetzt — die Vöstung hat den Land-Adel aus der Stadt verschüickt, und die unseelige Oeconomie, weil sie die bürgerlichen Gewerbe aufhob, verbreitet Hunger unter die Bürger, und verstreckt sie auf die Dörfer.*

Kníže se proto rozhodl s prodejem ještě počkat a dům částečně opravit. V červnu 1777 poslal do Olomouce inženýra Karla Jana Hromádku a ten navrhl nutné opravy, včetně nové obnovy fasády. Tyto opravy probíhaly ovšem poměrně zdlouhavě. Roku 1788 bylo rozhodnuto provést ještě důkladnější obnovu paláce. Nepochybně pro to, aby knížecí pokladna ušetřila, byly všechny úpravy prováděny vrchnostenskými řemeslníky z lipnického panství. Na tuto novou praxi si však knížeti postěžoval zednický mistr František Schwartz, který v únoru 1788 sepsal stížnost jménem svým a jménem tesařského mistra z Olomouce

²⁸ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově*, kart. 9, dopis.

Jana Eisenstockena. Ve své stížnosti uvedl, že „již jeho otec pracoval na stavbě Dietrichsteinského paláce v Olomouci a on sám zde prováděl nejrůznější opravy a vylepšení v posledních třiceti letech“.

Kníže Dietrichstein nechal stížnost vyšetřit a úředníci z Lipníka mu 25. března 1788 oznámili následující: Schwarz i tesařský mistr dosud dělali pouze drobné opravy na domě a jak vrchní, tak i purkrabí lipnického panství nebyli s jejich prací příliš spokojeni. Proto se vrchnostenský úřad rozhodl provádět úpravy vlastními silami a práci světil „tesařskému mistru Komankovi z Tovačova, který je současně tesařem na panství Lipník a Hranice a k plánům pro stavbu a opravu olomouckého domu přijal Jindřicha Zeitlera, rovněž zednického mistra pocházejícího z Olomouce, ale pracujícího na lipnickém panství“. Lipnický úřad zednického mistra Jindřicha Zeitlera velmi chválil: byl autorem významnějšího kostela v Oseku a projektoval *nebst jener die Kirchen und Pfarrhofen des Religionsfond auf der Herrschaft Leipnick*. Zeitler se nám tak jeví jako další z dosud sice neznámých, ale přece jen průměrných zednických mistrů, pracujících v pozdním 18. století na Moravě (Bartutovice, Horní Újezd apod.). Tato skutečnost by se dobře ukázala např. při srovnání farního chrámu v Tovačově (autorem byl František Schwartz) a Oseku (Jindřich Zeitler).²⁹ Obě stavby vykazují výrazně utilitární přístup k architektonické úloze a značně se blíží stavební praxi josefínských „normálních plánů“.

7. Jihlava (obr. 11–13)

V Jihlavě zakoupil kardinál František z Dietrichsteina roku 1625 tři měšťanské domy v horní části Dolního náměstí v Jihlavě. Kvitanci dostal od měšťanů Jana Schindela, Pavla Schönwicze a Jiřho Engela.³⁰ V průběhu další doby byly postupně všechny tři domy v interiéru propojeny a zůstaly v dietrichsteinském držení do počátku roku 1839, kdy byly prodány státu za 16 285 fl. V současné době již není po těchto domech na jihlavském náměstí stopa, neboť byly zcela přestavěny. Díky zachovaným plánům a starší fotodokumentaci si však přece jen můžeme učinit představu o tomto paláci i o projektantovi jeho fasády.

Kardinál zakoupil v Jihlavě rozsáhlé stavební parcely naproti jezuitskému klášteru. Koupí učinil zcela jistě za příznivé kupní situace. Zůstává totiž otázkou, zda chtěl opravdu namísto nově zakoupených stávajících domů postavit rozsáhlý palácový komplex tak, jak to učinil již dříve v Brně. Stejně tak se je možno ptát jakému účelu by měl tak rozsáhlý palác vůbec sloužit v přece jen provinčním městě. Spíše se zdá logická úvaha, že kardinál zakoupil domy jako majetek, který by zapsal do zemských desek jako dietrichsteinské svěřenectví. Za jeho života se totiž ze zcela přirozených důvodů tyto domy již nepřestavovaly, ale byly označeny i do budoucna společným názvem „Dietrichsteinský majorátní dům“. O dalších úpravách nejsme sice zpraveni, ale všechny tři domy

²⁹ Jiří Kroupa, Tovačov a Tovačovsko ve 2. půli 18. století. *Umění XXXI*, 1983, s. 352–355.

³⁰ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově*, kart. 2.

byly skutečně zřejmě v interiérech sjednocovány. Stalo se tak asi postupně, avšak přesnější představu o tomto stavebním vývoji nemáme. Na pevnější půdu se dostáváme až roku 1785, kdy je datován a dietrichsteinským inženýrem Karlem Janem Hromádkou signován projekt nadepsaný *Facade des in Iglau Hochfürstlichen Dietrichsteinischen Majorat Hauses*.³¹ K projektu fasády jsou připojeny jen části vstupních půdorysu přízemí a prvního patra, z nichž je patrné, že v přízemí byly ubourány jen ty přičky, které bránily nově vybudovaným průjezdům, symetricky rozvrženým na fasádě. Ostatní části již byly propojené z dřívějších let a proto hlavním důvodem vzniku tohoto plánu byla právě fasáda. Na tu se zaměřuje i Hromádkova poznámka, v níž vyžadoval při provádění stavby užití šedé fasádové barvy (*auf Stein Arth*) na všech vystupujících částech fasády (s poznámkou: *wie auf dem Riss zu sehen*). Dodejme, že „*Steinfarb*“ se stala u Dietrichsteinů téměř fasádovým barevným symbolem rokokově klasicistní architektury (Kaltner ji použil na fasádě majorátního paláce, Grimm takřka na všech svých projektech a podobně i Hromádko).

Hromádkův projekt jihlavského paláce představuje především vyřešení problému, jak spojit dlouhou průčelní frontu jednotnou fasádou. To, že spojuje bývalé tři domy, fasáda prozrazuje nepravidelným průběhem okenních os zejména v západní části. Celý průběh fasády je rozdělen v přízemí jedním osovým a dvěma bočními portály, přičemž oba boční portály jsou zasazeny do lizénového rámu. Ten opticky vytváří v přízemí iluzi bočního křídla spojeného s armovaným podložením hlavního portálu s dietrichsteinským erbem. V patře je téhož docíleno tvarováním nadokenních říms ve sledu 2–4–2–2–2–4–2, ve druhém patře potom podokenními čabráky, které zdůrazňují především šest ústředních oken a dvojici oken v nároží. Projekt byl rozdílným pojetím jednotlivých podlaží poněkud komplikovaný a zřejmě i proto došlo při realizaci k proměně směrem k jistému zjednodušení. Ve skutečnosti se na fasádě vcelku jen aditivně střídaly nadokenní šambrány ve dvojicích a podokenní šambrány druhého patra byly rozestřeny ob jedno okno. Tak nebyla zdůrazňována centralita celé fasády, ale spíše byl akcentován aditivní přístup při řazení jednotlivých formálních prvků.

Fasáda Dietrichsteinského paláce v Jihlavě velmi dobře ukazuje základní formální charakteristiky tvorby Karla Jana Hromádky. Setkáváme se zde s běžným repertoárem formálních prvků pozdního baroka, jako jsou lizénové rámy, pravouhle zalamované okenní šambrány i různorodost forem říms a podokenních čabrák. Právě v onom pravouhlém zalamování, v existenci podokenních čabrák (srov. Horní Věstonice), úzkých klenáků i plastických horních částí okenních šambrán (poučení Františkem Antonínem Grimmem?) lze shledávat jisté vizuální Hromádkovy signatury. Důležitým Hromádkovým prvkem je nepochybně na rozdíl od jeho předchůdce Františka Antonína Grimma sklon k jisté kresebné malebnosti a k rokokovému odstínění jeho fasád.

V podobě, kterou dal jihlavskému Dietrichsteinskému paláci knížecí architekt roku 1785, můžeme zčásti vidět bývalý palác i na nejstarších fotografiích horní-

³¹ MZA Brno, fond F 18 — *Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově*, plány, č. 8.

ho okraje jihlavského náměstí.³² Tyto fotografie ukazují pozvolnou proměnu fasády bývalého paláce na sklonku 19. století. Neukazují ovšem již fasádou celou. Po koupi Dietrichsteinského paláce byl objekt totiž opět rozdělen do dvou částí a jeho východní část byla samostatně přestavěna. V moderní době byly obě budovy opět zcela přestavěny a tak pouze zachovaný projekt fasády nám dává možnost udělat si představu o bývalé podobě horní části náměstí v Jihlavě a o Dietrichsteinském paláci na náměstí.

„... ALLE HEÜSER ALS AIN CORPUS GEDACHTES UNSERS FÜRSTENTHUMS GANZ STEIFF BEYSAMBEN VERBLEIBEN“.

Die Dietrichsteinische Paläste in der böhmischen Länder im 17. und 18. Jahrhundert.

Das Familienfideikommiß der Fürsten von Dietrichstein auf Nikolsburg, das von dem Kardinal und Bischof von Olmütz Franz Fürst von Dietrichstein gegründet wurde, beinhaltete natürlich das Grundbesitz in Mähren, aber auch die verschiedene Häuser in der größten mährischen Städte in der Reihenfolge: Olmütz, Brünn, Znaim und Iglau. Außerdem hatten die Dietrichsteine in seinem Besitz auch die Stadtpaläste in Prag und Wien. Nach dem Aussterben der Mitglieder der fürstlichen Familie zerfiel sie in den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts dieses zweitgrößte Eigentum in Mähren (zweite nach dem Besitz des Fürstlichen Hauses Liechtenstein), und die Häuser und Paläste wurden veräußert, bzw. später wesentlich umgebaut. Trotzdem befinden sich in der Dietrichsteinischen Familienarchiv verschiedene interessante Urkunden, die die ursprüngliche Bau-substanz der Häuser rekonstruieren dürften. Der Verfasser knüpft sich auf ein älteres Projekt des Brünner Kunsthistorikers Václav Richter anbereitet und eine neue Synthese über „Fürstentum Dietrichstein“ vor. Deswegen fast er in diesem Artikel verschiedene Materialien und Quellen zunächst zu einer Baugeschichte der Dietrichsteinischen Häuser zusammen. Die nächste Forschung wird die weitere hervorragende kunsthistorische Quellen aus der *Fürstlichen Hauskasse in Nikolsburg* bearbeiten.

1. Die Baumeister und Architekten — Vom Beginn an die Dietrichsteine hatten keinen eigenen „Hofbaumeister“ oder „Hofarchitekt“. Erst seit Beginn des 18. Jahrhunderts arbeitete für sie regelmäßig vornehmlich die Wiener Baumeister: zuerst *Christian Alexander Oedtl* und nach einer Zäsur in der 30er Jahren *Ludwig Sebastian Kaltner*, welcher sich oft als Architekt nannte. Erst mit der neuen Regierung des Fürsten Karl Maximilian (seit 1739) werden die Hofingenieure am Dietrichsteinischen Hof erwähnt: *Franz Anton Grimm* (1743–1767), *Karl Johann Hromadko* (1767–1805), *Josef Esch* (nach 1809). In dem Schaffen dieser Architekten setzte sich ein spezifisches Rokoko-Klassizismus als ein gewisser Dietrichsteinischer Stil durch. Diese Baumeister und Architekten entwarfen auch die Projekte für verschiedene Dietrichsteinische Häuser. Einer Vorstellung des Kardinals nach sollten die Familienhäuser ungetrennt wie ein Symbol die Familienherrschaft und -macht in der berühmten Städte repräsentieren. Doch diese Vorstellung wurde in der Folge der verschiedenen historischen und gesellschaftlichen (Rank der Städte, Brünn als neue Hauptstadt des Landes u. ä.) Situation oft mit Verspätung und manchmal mit den einfacheren Mitteln erfüllt.

2. Brünn. Majoratshaus — Haus in Brünn baute Kardinal Franz von Dietrichstein in den Jahren 1613–1618 nach dem Entwurf des unbekanntenen Baumeister. Der Verfasser rechnet mit einem

³² Srov. *Muzeum Vysočiny v Jihlavě*, fotoarchiv, č. 2349, 34086.

Mann aus dem Prager Hof als Planurheber und bietet den Namen Giovanni Maria Filippi. 1630 arbeitet im Palais Andreas Erna, weitere Reparaturarbeiten wurden in den 90er Jahren des 17. Jahrhundert geführt. Erst in den Jahren 1740 und 1741 kam es zum gründlichen Umbau des Palastes. *Ludwig Sebastian Kaltner* schuf ein Projekt im Nachfolge Wiener Palais Trautsohn im Sinne des „Palazzo in villa“ mit Salla Terrena und Garten. Vor 1745 baute noch Franz Anton Grimm eine neue Hauskapelle zu. Das hervorragende Quellenmaterial zu der Geschichte des Majoratpalais ist zugleich in *Zeitschrift Uměni* vom Verfasser in breiterem Rahmen veröffentlicht.

3. Brünn, das gräfliche Palais (Schoosshaus) — 1739 begann (Johann) Leopold Graf von Dietrichstein den Bau des Palastes für die Gräfliche Sekundogenitur vorbereiten. Die Grundrißpläne mit einer Verbreiterung des ehemaligen Dietrichsteinischen „unteren Hauses“ auf Judengasse (jetzt Masarykstraße, nach 1905 abgerissen) zeichnete „*Louis Kaltner, Architecte*“. Doch existiert eine Diskrepanz zwischen Projekte und der neuen Fassade, die nach 1742 entstand. Der Verfasser kehrt sich zu seiner älteren Meinung zurück: es ist nicht ausgeschlossen, daß das neue Projekt zur Fassade — natürlich mit weitgehenden Berücksichtigung der Kaltners Pläne — stammt schon von dem neuen Dietrichsteinischen Architekt Franz Anton Grimm.

4. Brünn, eine Suche nach weiterem Palast? — In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, wo Brünn die einzige Hauptstadt Mährens wurde, suchte Ferdinand Fürst von Dietrichstein nach einer Möglichkeit ein neues Familienhaus zu Brünn zu errichten. Er kaufte drei verschiedene Häuser. Erst das letzte Haus (am Judengasse) blieb in dem Familienbesitz. Ein weiterer Kauf (Haus am Ecke des Großen Platz) gab Fürst dem Magnischen *Damenstift „Maria Schul“* über. Die Dietrichsteine blieben in jeder Generation Directoren des Stifts und deswegen sie auch einen Teil auf Bau nahmen. Es ist interessant, das Bau des Hauses (1674–1679 von Johann Baptist Erna) in gewissem Sinne und im kleineren Maßstab den Dietrichsteinischen Majoratshaus nachamt. Auch am Ende des 18. Jahrhunderts die neue Reparierungen und die Fassade bearbeitete Hausarchitekt der Dietrichsteine, Karl Johann Hromadko.

5. Prag, Palast am Hradschin — Während des 18. Jahrhunderts kauften die Dietrichsteins mehrere Häuser in Prag, aber die Projekte zu Errichtung einer mächtigeren Residenz kamen niemals zustande. Interessant ist vor allem das Projekt von *Paul Ignaz Bayer* aus dem Jahre 1733. Auch dieses Projekt wurde nicht durchgeführt und am Ende des 18. Jahrhunderts haben die Dietrichsteine seine Häuser in Prag wieder verkauft.

6. Olmütz, Palast und St. Mauritsiuskirche — Dietrichsteinisches Palast in Olmütz spielte eigentlich niemals jene Rolle, die Kardinal Franz von Dietrichstein ihm gab. Aus diesem Palast führte gedeckte Gang in St. Mauritsiuskirche, wo ein Dietrichsteinischen Oratorium am Chor war. Während des ganzen 18. Jahrhunderts hören wir jedoch die Berichte über schlechten Zustand des Hauses. Für lokale Geschichtsforschung sind aber interessant einige neue Namen der Baumeister und Handwerker aus der Olmützer Umgebung.

7. Iglau, Palast am Platz — Iglauer Palast existiert nicht mehr. Der Verfasser veröffentlicht einen Plan mit Fassade von *Karl Johann Hromadko* aus dem Jahre 1785. Hromadko als Nachfolger des Franz Anton Grimm ist Vertreter des Rokoko-Klassizismus in Mähren. Mehr als seiner Vorgänger benützt jedoch die dekorative, spätbarocke Formen.

Původ snímků — Photographic acknowledgment

Foto: Irena Armutidisová (Moravská galerie Brno): 3; Anna Pecková (MZA Brno): 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11; Archiv města Brna: 7; Muzeum Vysociny Jihlava: 12, 13.

